

DEMOGRAFI:

Nüfus meselelerine sosyolojik bir bakış

Ders 3 :

Nüfusbilimin Kuramsal Tarihçesi (19.yy öncesi)

Doç. Dr. Didem Danış
Galatasaray Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
ddanis@gsu.edu.tr

Ders 3 :

Nüfusbilimin Kuramsal Tarihçesi (19.yy öncesi)

Bu derste ele alınacak konular

- * Nüfusu düşünmek
- * Antik Yunanda «ideal nüfus» arayışı
 - * Platon
 - * Aristo
- * Hristiyan Orta Çağda nüfusa bakış
- * Rönesanstan modern çağa: nüfus = zenginlik
- * Merkantilist ve Fizyokratlar
- * 18.yy. : Aşırı nüfus endişesi
- * Dönemin nüfus tartışmaları: nüfus zenginliğin sebebi mi, sonucu mu?
- * Adam Smith ve nüfus

Nüfusu düşünmek

* Tarih boyunca nüfusla ilgili değişimleri anlamaya yönelik çeşitli düşünsel ve kuramsal çabalar olmuştur. Antik medeniyetlerden günümüze kadar demografi kuramlarının sergüzeştini izlediğimizde **ortak bazı temaların** ön plana çıktığı görülür.

→ Bunlardan biri **nüfusun ekonomiyle beraber düşünülmesi** ve nüfustaki artış ve azalmaların toplumların **ekonomik kalkınma** seviyesi üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

→ Dięeri ise “**ideal nüfus**”un tanımlanmasında kullanılan argümanların ideolojik ve siyasi bir konumlanışla biçimlenmiş olmasıdır.

Nüfus neden önemlidir?

- * Antik Yunan'dan beri hükümlerler denetimleri altında yaşayan insanlara yönelik bir **gözetim ve denetim politikası aracı** olarak nüfus konusuna önem vermişlerdir.
- * Toplanacak vergiyi, askere alınabilecek erkeklerin sayısını bilmek için nüfus bilgisi önemlidir.
- * Kısacası, Fransız sosyolog Michel Foucault'nun da işaret ettiği üzere, **bilgi güçtür ve nüfus bilgisi önemli bir iktidar aracıdır.**

İDEAL NÜFUS

İki bakış açısı

Tarih boyunca nüfusa bakışta iki temel yaklaşımdan bahsedilebilir.

- **Pro-natalism** (doğurganlığı ve nüfus artışını teşvik eder)
- **Anti-natalism** (doğumların sınırlandırılmasını ve nüfus planlamasını savunur)

Bu iki bakış açısı, bir toplum için **ideal nüfus**un ne olduğu konusunda birbirinin tamamen zıddı görüşlere sabittir.

Sabit nüfus / Nüfus artışı / Nüfus yitimi

- * Bir toplumda doğal nüfus artış hızı sıfır ise buna “**sabit veya durağan nüfus**” denir. Sabit nüfus durumunda, doğum ve ölüm hızları birbirine eşittir. Ölümlerin telafi edileceği kadar doğum gerçekleşir, böylece nüfus miktarı değişmez.
- * Ölümlerin doğumlardan daha fazla olduğu durumlarda, telafi edici bir göçmen kabul süreci yaşanmazsa, nüfus azalma eğilimine girer. Bu duruma **nüfus yitimi / nüfus azalması** denir.
- * Doğumların ölümlerden fazla olduğu durumlarda, yani doğal nüfus artış hızının pozitif olduğu durumlarda **nüfus artışı** durumu söz konusu olur.

Nüfusbilimin ataları: Sabit nüfus ideali

- * Çok eski tarihlerden beri «ideal nüfus»un, yani bir toplumun en uygun refah düzeyini sağlayabilmek için sahip olması gereken nüfusun ne olduğu konusunda tartışmalar sürmüştür.
- * Bu tartışmaların en erken örnekleri Antik Yunan şehir devletlerinde yapılmıştır.

Antik Yunan kentlerinin yöneticileri şu soruyu sormuşlardır:

- **İdeal bir şehir devlet için en uygun nüfus ne olmalıdır?**

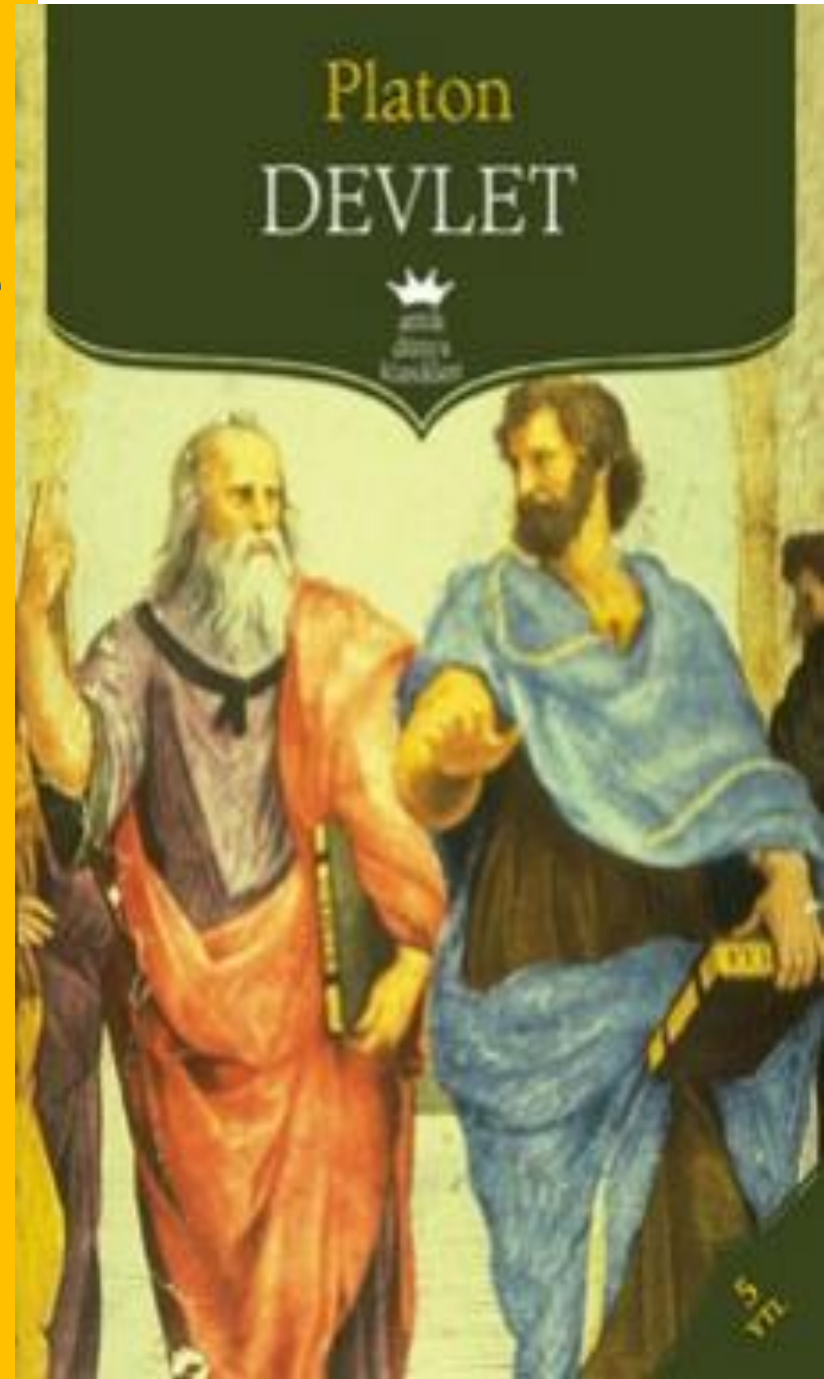

Bir Şehir-devlet için ideal nüfus nasıl olmalıdır?

Platon da, Aristo da bu soruya cevap aradı.

Hem **Platon** (diğer adıyla Eflatun, M.Ö. 427-346) hem de **Aristo** (M. Ö. 384-322) eserlerinde nüfus konusunu tartışmış ve nüfus hareketlerini nasıl düzenlemek gerektiği konusunda fikir üretmişlerdir.

- * **Platon** nüfus politikasından bahseden ilk düşünürlerden biridir.
- * Ona göre bir şehrin nüfusuyla benimsediği siyaset arasında bir paralellik olması gerekir.

Platon için ideal nüfus

5040 !!!

- * Platon en uygun nüfusun sabit bir nüfus olduğuna, böylece kentin daha düzenli bir şekilde yönetilebileceğine inanır.
- * Platon'a göre, **bir şehirde olması gereken ideal vatandaş sayısı 5040'dır.**

Neden 5040? Bu sayının 1'den 12'ye kadar, 11 hariç her sayıya bölünebilmesi, kamusal ve idari görevlerin dağılımı düzenlenirken kolaylık sağlayacaktır.

Bu ideal sayı nasıl korunur?

Platon nüfusu sabitlemek konusunda kendine has ve oldukça **otoriter çözümler** sunar. Platon'a göre doğumlar sınırlandırılmalı ve sadece seçkinler birbirlerinden çocuk sahibi olmalı ve bunlar eğitim almalıdır. (Olası tepkileri düşünen Platon bu politikaların kamuya ifşa edilmemesi gerektiğini de söyler!)

1. Ona göre nüfusu sabitlemenin yollarından biri **evlilikleri denetlemektir**. Evlilik dışı doğumların kabul görmediği bir toplumda **evlilik yaşıyla ilgili yapılacak bir düzenleme kaçınılmaz olarak çocuk doğurma yaşını da düzenleyecektir**.
2. **Hızlı nüfus artışı** durumunda, fazla nüfusu kolonilere göç ettirme,
3. **Nüfus eksikliği** olduğunda ise kentteki yabancılara vatandaşlık verme gibi politikalar önerir.

Aristo için ideal nüfus

Aristo nüfusun farklı vasıf ve yetenekleri olan belli bir çeşitlilik seviyesine ulaşabilmesi için uygun bir sayının belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bunun için gerekirse, kürtaj, bebeklerin öldürülmesi veya terk edilmesini önerir.

En uygun sayı ne az, ne çok olmalıdır. Bu da şehir devlette yaşayan vatandaşların ihtiyaç ve menfaatlerine uygun olarak tespit edilmelidir.

İdeal nüfus arayışı Platon'da tamamen siyasi bir mantıkla ilişkilendirirken, Aristo'da işin içine ekonomik kaygılar da girer. En önemlisi, bu iki düşünür de, nüfusun nasıl belirleneceğini **dini ve ahlaki değerlerin dışında** tartışırlar.

Hıristiyan Orta Çağda nüfusa bakış

→ Antik Yunan düşünürlerinin aksine, Avrupa Orta Çağı'nda demografik olgular Hıristiyanlık penceresinden değerlendirilmiştir.

→ Ortaçağ boyunca (V. ile XVII. yüzyıl arası), Batı toplumlarında **nüfus meselesine dini ve ahlaki bir bakış** hakim olmuştur.

→ **Savaşlar, salgın hastalıklar ve uzun kıtlık dönemlerinden dolayı nüfus inişli çıkışlı bir tablo sergilemiştir.**

Mesela 14. yüzyılda **Kara Veba** bir kaç yıl içinde Avrupa **nüfusunun üçte birini yok etmiştir.** →

→ Ölümünün, özellikle de bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek olduğu Orta Çağda pro-natalist akımlar etkin olmuştur.

- Tarım ekonomisinin hakim olduğu, dolayısıyla çocuk sahibi olmanın ekonomik faydalarının da dikkate alındığı feodal Avrupa’da Hristiyan teolojisi de doğurganlığı desteklemiştir.
- İncil’in başında yer alan **“Doğurgan olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun”** cümlesi bu yaklaşımın en açık ifadelerinden biridir.

Paris’te bulunan Orta Çağ Ulusal Müzesi’nden bir vitray.

Kaynak:
<http://www.musee-moyenage.fr/>

Hıristiyan doktrinine göre nüfus

Fransız demograf **Annie Vidal**, *Demografik Düşünce: Doktrinler, Kuramlar ve Nüfus Politikaları* adlı kitabında **Hıristiyan doktrinin üç temel değeri** olarak şunları saymaktadır:

1. Yaşama saygı gösterilmesi,
2. Meşru üreme yeri olarak evliliğin kabul edilmesi,
3. Seçkinler için bekâretin üstün bir değer olarak sunulması.

Hıristiyan doktrinine göre evlilik ve bekaret

- * Kilise bir yandan çoğalmayı teşvik ederken, diğer yandan da seçkinlere Tanrı'ya yakın olmak için bekareti tavsiye ediyordu.
- * Örneğin Saint-Paul, Korintlilere “**kızını evlendirmek iyidir, ama evlendirmemek daha iyidir**” diyordu.
- * Hıristiyanlık doktrinine göre, cinsel birliktelik insanın aklını manevi düşüncelerden uzak tutar, bu yüzden bu tür bedensel zevklerden el çekmek gerekir.

Kısacası, Ortaçağ Hıristiyan inancında, **alt sınıflar için evlilik ve doğum** teşvik edilirken, **seçkinler için bekâret ve iffet** tavsiye ediliyordu.

Rönesanstan Modern Çağa: Nüfus = Zenginlik

- * 16. yüzyıldan itibaren, **nüfus** doğrudan **zenginlikle bağlantılı** olarak değerlendirildi.
- * Bazıları nüfus artışını zenginliğin nedeni, bazıları da sonucu olarak görüyordu.
- * Bodin 16. Yüzyılda, “insan olmadıkça, ne zenginlik ne de güç vardır” diyor ve bir ülkenin zenginliğini ve üretimini nüfusu arttırarak sağlayabileceğini savunuyordu.
- * Bu erken dönem nüfus artışı yanlısı politikalar daha önce yaşanan kitlesel nüfus kaybına karşı nüfusu çoğaltma arzusunun bir sonucuydu.

Merkantilizm (17. ve 18. yüzyıllar)

- * Batı Avrupa'da ulus devletin ortaya çıkışına paralel olarak gelişmiş bir ekonomik yaklaşım olan Merkantilizm, devleti ve milliyetçiliği vurgular ve **nüfus artışı yanlısı politikaları** destekler.
- * Merkantilistler için **nüfus devlet için bir araçtan ibarettir.**
- * Merkantilist düşünürler, yüksek verimli ekonomik faaliyetlere yatırım yaparak dış ticaretin güçlenmesi ve böylece **ulusal ekonomilerin zenginleşmesini** savunuyordu.
- * Gümrük duvarları ve ihracat teşvikleri gibi **korumacı politikalar** uygulayacak bir devletin bu **ekonomik kalkınma** hamlesinde başat bir rol oynaması gerektiğini ileri sürüyordu.

1637'de merkantilizmin doruk noktasında Claude Lorraine'in resmettiği hayali bir liman kenti.

Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Lorraine.seaport.jpg>

Devletin zenginleşmesi için nüfusu çoğaltmak

- * Merkantilizm ağır eleştirilere de maruz kalır. Liberal iktisatçı ve düşünür Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* (1776) kitabında merkantilizmi “**Prensin hizmetinde bir ekonomi**” olarak tanımlar.
- * Annie Vidal, merkantilistlerin **devletin gücünü arttırmak için nüfusu arttırmak** gerektiğine inandıklarını, bunun için de **nüfus konusunda otoriter ve agresif bir politika** izlediğini söyler.

18. yüzyıl: Nüfus şişkinliği korkusu

- * Nüfus artışı ile zenginleşme arasında kurulan denklem 18. yüzyıldan itibaren sarsılmaya başladı. Bunun temel nedeni **nüfusun hızla artması** ve şişkin nüfusun nasıl idare edileceği konusundaki endişelerdi.

Nüfus neden arttı? Ölüm oranları düşerken, doğurganlığın eskisi gibi yüksek olması doğal olarak nüfusun hızla çoğalmasına neden oldu.

Nüfus şişkinliği neden korku yarattı: Besin kaynaklarında yetersizlik ihtimali nüfus fazlası korkusunu tetikledi.

- * Bu yüzden, merkantilizmin coşkulu nüfus artışı politikası terkedilirken, yerine daha ılımlı bir nüfusu vurgulayan iktisadi ve demografik kuramlar yaygınlaşmaya başladı.

Nüfus artışı zenginliğin nedeni mi, sonucu mudur?

- * **Merkantilistlere göre** bu sorunun cevabı nettir: **nüfus ne kadar kalabalık olursa, zenginlik o kadar fazla olur.** Ancak merkantilistlerin bu fikri uzun ömürlü olmaz. 18.yüzyılın ortalarında Fransa'da doğmuş bir ekonomik ve siyasi düşünce olan **Fizyokrasi** akımı üyeleri **nüfus artışının zenginleşmenin bir sonucu olduğuna inanır.**

Fizyokratlara göre zenginliğin kaynağı emek, gerçekten üretken tek faaliyetse tarımdır.

Merkantilistlerin aksine zenginliğin altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerle değil, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve ürünlerle ölçülebileceğini söylerler. Tarım üretiminin hâkim ekonomik faaliyet olduğu ancak bu üretimi aristokratların ve kralın yönlendirdiği ve üretime el koyduğu bir devirde, bir ülkenin zenginliğinin, sadece devletin değil, orada yaşayan tüm kişilerin sahip olduğu zenginlikle ölçülebilmesi gerektiğini iddia ederler.

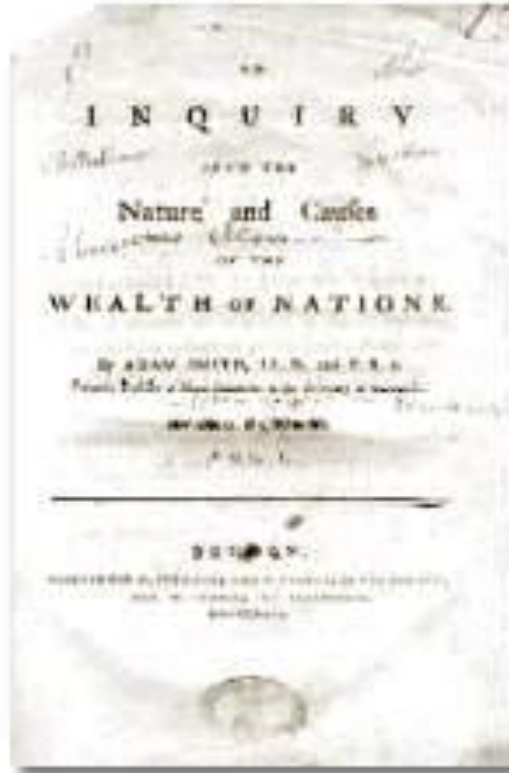
Fizyokrasi akımı, özellikle 1700'lerin ikinci yarısında etkili olmuştur. Quesnay'in öncülüğündeki bu grup önceleri, "iktisatçılar" olarak adlandırılırsa da kısa sürede fizyokratlar ismini alır. Fizyokrasi teriminin kökeni, eski Yunancada toplumların doğa kanunlarıyla yönetilmesi anlamına gelir.

Fizyokratlar:

Zenginleşmenin sonucu nüfus artışı

- * Fizyokratlar **ekonomik liberalizm yanlısıdır.**
- * Quesnay liberal bir tarım politikasını savunur ve devlet müdahaleciliği fikrine hararetle karşı çıkar.
- * Fizyokratlardan biri olan Mirabeau 1756'da yazdığı *l'Ami des hommes ou Traité sur la population*'da **nüfus konusunda en iyi dengenin kendi doğallığı içinde kurulacağını** söyler.
- * Fizyokratlarla tanışmadan önce, zenginliğin kaynağının kalabalık bir nüfus olduğuna inanan Mirabeau, Quesnay'le görüştüğçe **nüfus artışının zenginleşmenin nedeni değil, sonucu olduğuna** ikna olur.
- * Fizyokratlara göre, **müreffeh bir tarım nüfus artışını destekler, hatta doğumları teşvik eder.**

Adam Smith

- * Fizyokratların liberal iktisat anlayışı **Adam Smith**'in teorilerini önceler. Ancak Smith, fizyokratların tarıma verdiği başat rolü eleştirir. Ona göre ekonominin geleceği sanayidedir.

Liberal iktisatçı Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı **Ulusların Zenginliği** adlı kitabın orijinal baskısı.

Adam Smith ve nüfus

- * Adam Smith'in nüfus konusundaki görüşleri farklıdır.
- * Nüfus artışını belirleyen faktörün **işgücüne olan talep** olduğunu savunur. **Arz-talep teorisinin nüfus konusunda** da belirleyici olduğunu söyleyen Smith, insanı emek gücü olarak değerlendirerek, onun miktarının (yani nüfusun) da tüm diğer mallar gibi piyasanın işleyişine göre belirlendiğini iddia eder.
- * Bu faydacı bakış açısına göre, ekonomik büyüme demografik yapıyı etkiler.
- * Smith gibi liberal iktisatçılar **nüfus ve ücretler arasında ters orantı** olduğunu söylerler: Nüfus ne kadar çok olursa, işgücü arzı o kadar fazla olacak, bu da ücretleri düşürecektir. Nüfusun az olduğu durumlarda ise işgücü arzı eksik olacağı için ücretler yükselecektir.
- * Kısacası bu bakış açısına göre, ücretlerin azalması veya artması doğumlarla bağlantılıdır.

Sonuç

- 19. yüzyıla gelirken, nüfus konusunda ekonomik bakış açısı hâkim olur.
- Oysa nüfus meselesi eski Yunan'da daha çok devlet yönetimi açısından ele alınmakta, ideal bir şehir devlet için en uygun nüfusun nasıl ve kaç kişi olması gerektiği tartışılmaktadır.
- Orta Çağ boyunca ise dini değerler ve Hristiyan teoloji anlayışı belirleyicidir.
- Ulus-devlet modelinin benimsenmeye başladığı 18.yüzyıldan itibaren nüfus, merkantilistlerin iddia ettiği üzere devletin zenginliğini arttıran bir araç olarak görülmüştür.
- Daha sonra hem fizyokratlar, hem de Adam Smith gibi liberaller nüfusu iktisadi değerler ve ölçütler üzerinden tanımlarlar. Bu iktisatçı bakış açısı 19. yüzyıl Avrupa'sında daha da güçlenecektir.

Kaynakça

- Annie VIDAL (1994), *La pensée démographique : doctrines, théories et politiques de population*, PUG, Grenoble.
- Annie VIDAL (2002), *Démographie : Eléments d'analyse et évolution du peuplement humain*, Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble.
- Georges TAPINOS (1996), *La Démographie*, Ed. de Fallois, Paris.
- Georges TAPINOS (1997), *Eléments de démographie: Analyse, déterminants socio-économiques et histoire des populations*, Armand Colin, Paris.